

Christiaan Schrickx, Lorenzo Ruijter en Michiel Bartels

De middeleeuwse schat van Hoogwoud

Detectorvondst uit de tijd van de strijd tussen Hollanders en Westfriezen

In 2021 is door detectorzoeker Lorenzo Ruijter op een veld in Hoogwoud een bijzondere schatvondst gedaan. Deze bestaat uit vier gouden oorhangers, twee gouden versieringen van vermoedelijk kleding en 39 zilveren munten. De oorhangers dateren uit de elfde eeuw. De zilveren munten maken echter duidelijk dat de voorwerpen ergens halverwege de dertiende eeuw in de bodem zijn terechtgekomen. Daarmee belanden we precies in de tijd dat Hoogwoud letterlijk wereldnieuws was: Willem II, graaf van Holland en tevens koning van het Heilige Roomse Rijk, werd in 1256 nabij Hoogwoud door de Westfriezen gedood en zijn lichaam werd onder de vloer van een boerderij in dit dorp verstoppt. Voor West-Friesland kunnen we gerust spreken van een van de belangrijkste middeleeuwse vondsten. Maar het belang van de schat is veel groter: van gouden sieraden uit de elfde eeuw is uit Nederlandse bodem slechts een handjevol bekend.

Maansikkelvormige oorhangers

De belangrijkste voorwerpen uit de schat zijn de vier maansikkelvormige oorhangers. De eerste oorhanger heeft een breedte van 47 en een hoogte van 44 millimeter.¹ Dit sieraad is licht verbogen. Het heeft de vorm van een maansikkel met op de punten twee bolletjes van gouddraad met haakjes, en langs de gehele onderrand een filigraanversiering. Bovenop het sieraad bevindt zich een ronde zetting met daarin een plaatje met gegraveerd kruis. De maansikkelvormige plaat is gegraveerd met een portret met stralen rond het hoofd, met aan weerszijden een golf- of zigzagversiering.

Het tweede sieraad vormt een paar met het eerste. Het is 53 millimeter breed en 45 millimeter hoog. De vorm is identiek aan het eerste sieraad. Bij deze oorhanger is de gouden beugel nog aanwezig: een opgerold en in vorm gebogen stukje goud met twee haakjes. De maansikkelvormige plaat is gegraveerd

- ▼ Twee maansikkelvormige oorhangers met een op de basisplaat gegraveerde versiering.

met bloemvormige motieven en zigzaglijnen. In de ronde zetting bovenop het sieraad zit een plaatje met gegraveerd schuin geplaatst kruis.

De derde oorhanger heeft een breedte van 54 en een hoogte van 45 millimeter. Deze bestaat uit een maansikkelvormige plaat met op de punten twee draaogogjes van filigraan. Langs de onder- en bovenrand is een spiraalvormige draad aanwezig. Op de maansikkelvormige plaat zijn vijf grote rozetten van filigraan aangebracht. Daartussen bevinden zich tien kleine kegelvormige versieringen van spiraalvormig filigraan. Bovenop de hanger is een identieke versiering van spiraalvormig filigraan aanwezig. Aan een van de oogjes zit een klein stukje van de gouden beugel, gemaakt van massief gouddraad.

De vierde oorhanger vormt een paar met de derde. Dit sieraad is gescheurd en sterk verbogen, waardoor de afmetingen niet precies zijn te bepalen. Deze oorhanger is identiek aan de derde. De gouden beugel is nog aanwezig en is gemaakt van in elkaar gevlochten gouddraad. Deze wijkt dus af van de beugel van de derde hanger.

De vier gouden oorhangers vormen duidelijk twee paren: twee met gegraveerde voorstellingen en twee met filigraandecoratie. Op een van de gegraveerde oorhangers staat een portret met stralen rond het hoofd. Waarschijnlijk moeten we dit als een afbeelding van Christus als Sol Invictus interpreteren. De cultus van Sol Invictus – de onoverwonnen zon – dateert uit de Romeinse tijd. In het vroege Christendom werd deze overgenomen en verschijnt Christus als zonnegod, te herkennen aan de stralen rond zijn hoofd. De associatie met Sol Invictus verdwijnt geleidelijk, maar de beeldtraditie zette zich in de middeleeuwen voort. De bloemvormige motieven op de tweede gegraveerde oorhanger zijn mogelijk zonnerraden, die eveneens als symbool voor Christus kunnen worden beschouwd. Een en ander vraagt nog nadere bestudering.

De twee gouden geribbelde versieringen stellen de onderzoekers vooralsnog voor een raadsel omdat geen vergelijkbare voorwerpen bekend zijn. Het idee is dat ze aan de rand van een

- ▼ Twee maansikkelvormige oorhangers met filigraandecoratie.

kledingstuk of een ceintuur waren bevestigd. Waarschijnlijk hebben de twee stukken aan elkaar gezeten en zijn ze bewust in stukken geknipt.

Een kleine groep van sieraden

De vier sieraden maken deel uit van een uiterst kleine groep van maansikkelvormige oorhangers. Uit Nederland zijn slechts drie vergelijkbare voorwerpen gepubliceerd of gemeld, namelijk oorhangers uit Schellinkhout in West-Friesland, Weerselo in Twente en een dorp in de huidige gemeente Opsterland in Friesland.² Daarnaast zijn fragmenten van een vierde hanger vermeld op een detectorforum, maar vooralsnog is de vindplaats onbekend.³ Ze zijn alle met de detector gevonden. De hoofdvorm is iedere keer hetzelfde, maar de uitvoering geheel anders. Opvallend is dat de drie oorhangers uit Schellinkhout, Weerselo en de gemeente Opsterland waren voorzien van stenen (edelstenen of 'stenen' van glaspasta) wat bij de oorhangers uit Hoogwoud niet het geval is.⁴ Twee van de sieraden uit Hoogwoud vertonen duidelijk overeenkomsten met de hanger uit Schellinkhout. Ook deze heeft langs de rand een spiraalvormige gouddraad en is voorzien van vergelijkbare rozetten en kleine versieringen van filigraan.

“Van de maansikkelvormige hangers zijn slechts drie vergelijkbare vondsten bekend uit Nederland”

Buiten Nederland komen vergelijkbare gouden maansikkelvormige oorhangers onder andere uit Mainz, Keulen en Haddien in Ostfriesland.⁵ De Keulse hanger is zo'n tien jaar geleden tijdens een opgraving tevoorschijn gekomen en wordt als topstuk van de middeleeuwse edelsmeedkunst beschouwd.

- ◀ De schat van Hoogwoud, gevonden in 2021, bestaat uit gouden sieraden en zilveren munten.

- ▶ Een van de twee gevonden goudstrips. Vergelijkbare voorwerpen zijn niet bekend, maar mogelijk zijn de strips gebruikt als versiering aan de rand van een kledingstuk of ceintuur.

▼ Een van de maansikkelvormige oorhangers uit de schat van Mainz.

► Zilveren maansikkelvormige oorhanger met gegraveerde basisplaat, uit de schat van Öland in Zweden.

▲ Maansikkelvormige oorhanger, detectorvondst uit Schellinkhout.

De beroemdste vondst is in 1880 gedaan in Mainz: een schat van 25 gouden juwelen, waaronder vier maansikkelvormige oorhangers. Deze oorhangers vormen net als bij de schat van Hoogwoud twee paren. In 1904 is in Mainz nog een vijfde oorhanger ontdekt. Tegenwoordig zijn ze te zien in het Kunstgewerbemuseum in Berlijn en in het Landesmuseum in Mainz. Ze zijn voorheen specifiek geplaatst in de tijd van keizerin Agnes van Poitou (1024-1077), maar tegenwoordig wordt de gehele elfde eeuw als datering aangehouden.⁶ Overigens moet wel worden opgemerkt dat deze Duitse hangers van beduidend hogere kwaliteit edelsmeedkunst zijn dan de Hoogwoudse exemplaren.

Enige gelijkenis is ook te zien bij twee zilveren oorhangers van het eiland Öland in Zweden.⁷ Ze zijn afkomstig uit een zilvereschat, die verder bestaat uit munten, een klein zilveren kruis, een kleine oorring en fragmenten gevlochten zilverdraad. Deze vondsten worden geplaatst in de twaalfde eeuw.⁸ De maansikkelvormige plaat is net als bij twee van de sieraden uit Hoogwoud niet voorzien van stenen of filigraanversiering, maar gegraveerd.

De opvallende maansikkelvorm van de sieraden is van oorsprong typisch voor sieraden uit Zuidoost-Europa.⁹ Traditioneel wordt vooral gesproken over Byzantijnse productie, maar talloze vondsten uit landen als Griekenland, Hongarije, Bulgarije en Italië maken duidelijk dat we met een wijdverspreide traditie te maken hebben. Ze dateren vooral uit de tiende eeuw. De

sieraden uit het Duitse Rijnland, Holland en Friesland vormen een eigen noordelijke groep en behoren tot de laatste fase van de productie. Waar ze precies zijn gemaakt, valt niet te zeggen, maar zeker is dat er in de elfde eeuw goudsmeden in het Heilige Roomse Rijk actief waren die dit soort uitzonderlijke sieraden konden maken. Hun werk kennen we van zeldzame kerkschaten.

Sieraden van de elite

We spreken bij deze sieraden van oorhangers, maar hoe ze precies werden gedragen, is niet bekend. Op een klein draagaltaar dat rond 1020 in het huidige Duitsland is gemaakt, bevindt zich een zeldzame afbeelding van een adellijke of vorstelijke dame met twee maansikkelvormige hangers bij haar oren.¹⁰ De afbeelding maakt duidelijk dat de sieraden inderdaad bij de oren werden gedragen en legt een verbinding met de allerhoogste sociale lagen. We hebben hier met het iets oudere smalle type maansikkelvormige oorhanger van doen.¹¹ Dit pleit voor een datering van de oorhangers van de groep waar wij het hier over hebben iets later in de elfde eeuw. Over het algemeen wordt verondersteld dat de hangers daadwerkelijk aan de oren waren bevestigd. De beugels van de oorhangers uit Mainz zijn ooit voor museale doeleinden aangebracht en geven daardoor geen informatie over de draagwijze.¹² De beugels van de hangers uit Hoog-

▼ Impressie van de wijze waarop de oorhangers in de elfde eeuw kunnen zijn gedragen, met Popke Veenstra als model.

▲ Detail van het Watersbacher draagaltaar, gemaakt van hout met een vergulde en gegraveerde koperplaat (afmetingen 35,5 bij 23,5 centimeter) omstreeks 1020. De personificaties van de vier deugden zijn weergegeven als adellijke vrouwen met maansikkelvormige oorhangers.

- In totaal werden 39 zilveren munten gevonden op een veld in Hoogwoud.

woud kunnen onmogelijk door een gaatje in een oor zijn gedaan en daarom gaan we uit van een bevestiging aan een kap of haarband bij de oren. De achterzijde van de sieraden uit Hoogwoud is onversierd en was kennelijk niet in het zicht.

Dat maansikkelvormige oorhangers binnen het graafschap Holland en Friesland bekend waren, blijkt uit enkele kleine imitaties in lood-tinlegering die zijn gevonden in Leeuwarden, Schagen en Appingedam. Ze zijn gepubliceerd in de serie 'Heilig en Profaan' en worden daarin geplaatst in de twaalfde eeuw.¹³ Aan deze datering kan worden getwijfeld. Zoals de auteurs zelf aangeven, zijn de oorhangers van lood-tin met deze uiterst vroege datering een buitencategorie onder de insignes. Tin werd namelijk pas vanaf de dertiende eeuw algemeen toegepast. De datering in de twaalfde eeuw is toegekend op basis van het feit dat ze een imitatie van maansikkelvormige gouden sieraden vormen. Een datering in de dertiende eeuw is wellicht meer aannemelijk en ze vormen dan een aanwijzing dat maansikkelvormige sieraden in die tijd nog altijd in omloop waren.

Zilveren penningen

Naast de vier gouden oorhangers en de twee fragmenten van gouden versieringen zijn op het veld 39 zilveren munten gevonden. Meerdere exemplaren zijn als rolletjes of klompjes aan elkaar vast gecorrodeerd aangetroffen, waardoor zeker is dat alle penningen bij elkaar horen. We gaan ervan uit dat de gouden sieraden en zilveren munten één schat vormen; ze zijn in ieder geval op dezelfde plek gevonden.

De zilveren penningen zijn afkomstig uit de graafschappen Holland (twintig exemplaren), Gelre (één exemplaar) en Kleef (drie exemplaren), het bisdom Utrecht (vijf exemplaren) en het Duitse Rijk (tien exemplaren).¹⁴ Zestien penningen dateren uit de tijd van graaf Willem I van Holland (1203-1222). Daarnaast zijn vier penningen van zijn voorganger graaf Dirk VII (1190-1203) aanwezig. De penning van het graafschap Gelre is geslagen onder Gerard III (1207-1229) in Arnhem. De drie penningen van Kleef zijn geslagen onder graaf Dietrich VI in Kalkar; deze kunnen mogelijk tussen 1231 en 1255 worden geplaatst. Van de penningen van het bisdom Utrecht zijn twee exemplaren geslagen onder bisschop Dirk II van Ahr (1197-1212), twee onder Wilbrand van Olenburg (1227-1233) en één onder Otto III van Holland (1234-1249).

“Uit de datering van de munten blijkt dat de schat in of kort na 1248 in de bodem is beland. De sieraden zijn twee eeuwen ouder dan de munten waarmee ze gevonden zijn”

De penningen van het Duitse Rijk zijn geslagen bij de keizerlijke munt in Nijmegen, namelijk drie exemplaren onder keizer Frederik II (1212-1247), één exemplaar onder Rooms koning Hendrik VII (1222-1235) en zes exemplaren onder Rooms koning Willem II (1247-1248).

Vooraf deze laatste munten zijn bijzonder. In 1980 publiceerde Van Gelder in zijn overzicht van de keizerlijke munten die in Nijmegen zijn geslagen, een penning van Willem II.¹⁵ Deze is op de voorzijde voorzien van het omschrift 'WIL REX' en op de keerzijde van 'NVMAGEN'. Uit een kleine schatvondst van vijf penningen uit Schagen in 1982 is een tweede type bekend. Hierop staat als omschrift 'NVMAGEN CIVIS'. De penningen zijn gedurende zeer korte tijd geslagen, aangezien Willem II in 1247 (3 oktober) tot Rooms koning werd gekozen en in 1248 (15 juni) de stad Nijmegen afstond aan Otto II van Gelre. Dat deze munten uit de bodem van Hoogwoud komen, is in het licht van de geschiedenis wel heel bijzonder, zoals we hieronder zullen zien.

Uit de dateringen van de penningen kan worden afgeleid dat de schat in of kort na 1248 in de bodem is beland.¹⁶ Een klein stukje textiel dat bij de munten is gevonden, wijst erop dat de voorwerpen ooit in een buidel of doek hebben gezeten.

- ▲ Een van de penningen uit de schat: een penning van Dirk VII, graaf van Holland, 1190-1203.

- ▲ Een van de penningen geslagen onder Willem II als Rooms koning in 1247 of 1248.

Lorenzo Ruijter: 'Een droom komt uit'

Als kind droomde ik er al van om ooit een schat te vinden. Ik las over piraten en hun verborgen schatten, dat intrigeerde mij. In een schriftje schreef ik op dat ik ooit een schat zou gaan vinden. Op mijn tiende begon ik te zoeken met een geleende metaaldetector en op mijn twaalfde kreeg ik mijn eigen detector. Hiermee ging ik op de fiets op pad en zocht ik in mijn dorp. De interesse bleef groeien en na de middelbare school ging ik geschiedenis studeren aan de universiteit. Hier leerde ik meer over de middeleeuwen en verdiepte ik mij ook in de West-Friese archeologie. Middeleeuwse vondsten bleken relatief zeldzaam in onze regio en hier lag dan ook een uitdaging. Soms lukte het mij om een middeleeuws muntje te vinden. Maar een echte schat, dat was mij nog niet gelukt. Totdat ik in 2021 in Hoogwoud aan het zoeken was. Ik was al drie uur bezig en had nog niets gevonden. Maar toen kwam de vondst die

alles veranderde. Ik had iets goudkleurigs in mijn handen. Was het de deksel van een jampot, zoals altijd? Ik veegde het schoon en ineens kwamen er allemaal dingen tevoorschijn. Het had de vorm van een halve maan, en de versieringen zagen er typisch middeleeuws uit. Ik had zo iets al eerder gezien. Een middeleeuwse gouden oorhanger! Ik kon mijn ogen niet geloven. Nadat ik een beetje was bijgekomen ging ik verder zoeken. En nog geen vijf minuten later vond ik nóg een gouden sieraad. Trillend van adrenaline haalde ik deze tweede gouden vondst uit de grond. Ik wist niet wat mij overkwam. Het was nog een gouden oorhanger en deze was zelfs nog beter van kwaliteit. Met de grootste spanning zocht ik verder, en vond ik meer. Uiteindelijk stond de teller op vier gouden oorhangers, twee andere gouden objecten en bovendien nog 39 zilveren middeleeuwse muntjes. Ik had een echte schat gevonden. De droom die ik lang geleden in mijn schrift had opgeschreven, was uitgekomen.

▼ De vinder van de schat, detectorzoeker Lorenzo Ruijter.

Hoogwoud als West-Fries centrum

De schat kent een opmerkelijke samenstelling en een opvallende vindplaats in een vanuit Hollands perspectief perifeer gebied. Hoogwoud ligt midden in West-Friesland, waarmee we tegenwoordig het gebied binnen de Westfriese Omringdijk in de kop van Noord-Holland aanduiden. In het traditionele beeld was West-Friesland vóór de inlijving door graaf Floris V in 1297 een boerenrepubliek. Onder de boerenbevolking zou een Fries vrijheidsgevoel hebben geleefd en de graaf van Holland zou hier nauwelijks een rol hebben gespeeld. Er was geen adel en de boeren waren elkaars gelijken. Dit beeld is ontstaan door het ontbreken van historische bronnen uit West-Friesland. We steunen sterk op enkele kronieken die in opdracht van de graaf van Holland zijn geschreven. Feit is dat zich tussen 1132 en 1297 een langdurig conflict tussen de graaf van Holland en de West-Friezen heeft afgespeeld en dat het geregeld tot een gewapend treffen is gekomen. De West-Friezen deden uitvallen buiten hun gebied waarbij onder andere tot tweemaal toe Alkmaar werd gebrandschat. De opeenvolgende graven van Holland deden pogingen de Westfriezen te onderwerpen, wat tot meerdere strafexpeditie leidde. Honderden doden aan beide kanten waren het gevolg.

Dit beeld lijkt te eenzijdig. Er zijn aanwijzingen dat de graaf van Holland en de bisschop van Utrecht wel degelijk vóór 1297

invloed in dit gebied uitoefenden. Toen het conflict aanving, was de grootschalige ontginning van het oostelijke West-Friese veengebied in volle gang. Gedurende de twaalfde eeuw is dit veen in cultuur gebracht en het valt op dat hier meerdere uithoven (agrarische complexen met kloosterboerderij) van Friese kloosters lagen. Daarnaast beschikten die kloosters ook over grond en rechten in diverse dorpen. Het kan eigenlijk niet anders dan dat de bisschop van Utrecht bij de verwerving van die bezittingen door de kloosters een belangrijke rol heeft gespeeld. In westelijk West-Friesland beschikte de Abdij van Egmond over goederen en rechten en daar kan een rol van de graaf van Holland worden vermoed. In dit verband is het interessant dat tot tweemaal toe een familielid van de graaf zich aansloot bij de West-Friezen. Het lijkt onwaarschijnlijk dat zij zich inlieten met vrije boeren en we mogen toch aannemen dat er een basis voor hun gezag met inkomsten uit bijvoorbeeld rechtspraak was. Er was een goed georganiseerde bestuurlijke structuur met dorpen die onder een kogge vielen, en koggen die samen een ambacht vormden. Een van die ambachten was het Houtwouderambacht, genoemd naar de voornaamste plaats: Houtwoud oftewel Hoogwoud. Er was dan wel geen adel, maar een egalitaire samenleving was West-Friesland zeker niet. Wie de rijke hoofdmannen waren, is onbekend. De vondsten van talloze middeleeuwse sarcophagen in en rondom kerken vormen de schaarse bewijzen van

De middeleeuwse schat van Hoogwoud

▼ In 1256 trok Willem II vanuit Alkmaar naar Hoogwoud en kwam onderweg om het leven. In 1282 liet zijn zoon graaf Floris V uit wraak Hoogwoud platbranden.

◀ Voorzijde van de maansikkelvormige oorhanger met gegraveerde voorstelling.

- Waszegel van het Houtwouder ambacht uit 1319. Op het zegel staat een kruisridder afgebeeld, te herkennen aan de kruisvaan en het schild met kruis. De West-Friezen identificeerden zich met vrijheidsstrijders.

hun aanwezigheid. De strijd richtte zich wellicht tegen een intensivering van de macht van de graaf en niet zozeer tegen het graafschap in het algemeen.

Tijdens de doelgerichte campagne van graaf Willem II in 1256, die als enige graaf van Holland de titel van koning van het Heilige Roomse Rijk wist te verwerven, was Hoogwoud het einddoel. Onderwerping van deze centrale plaats zou kennelijk de onderwerping van alle inwoners in oostelijk West-Friesland betekenen. Toen Willem II door onbedachtzaamheid in een hinderlaag terecht kwam en dood werd geslagen, werd zijn lichaam in Hoogwoud verborgen. De invasie door zijn zoon Floris V in 1282 was het gevolg en deze graaf liet volgens de kronieken uit wraak Hoogwoud platbranden.

Een schat in tijden van oorlog

In dit historische licht moeten we de schat van Hoogwoud zien. De gouden voorwerpen en zilveren munten vormden mogelijk een verborgen kapitaal van een van de hoofdmannen die in Hoogwoud woonden. De zilveren munten wijzen erop dat de schat in of niet lang na 1248 is begraven. De sieraden waren inmiddels twee eeuwen oud, allang uit de mode en vertegenwoordigden waarschijnlijk alleen nog een goudwaarde. Hoe zij in bezit zijn geraakt van iemand in Hoogwoud blijft ongewis.

Verantwoording

De gouden sieraden zijn tot medio juni te zien in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.

Noten

- Het eerste sieraad weegt 9,7 gram, het tweede (inclusief complete beugel) 11,2 gram, het derde (inclusief fragment van beugel) 8,7 gram en het vierde (inclusief complete beugel) 9,3 gram.
- Schellinkhout: Van de Walle-van der Woude (1996); Schrickx en Duijn (2017), 16-18. Weerselo: Verlinde (2001). Opsterland: PAN00027876. De afmetingen van de sieraden komen goed met elkaar overeen, maar het gewicht verschilt (Weerselo: 3,7 gram).
- Deze lijkt sterk op de oorhanger van Schellinkhout en de twee oorhangers van Hoogwoud met filigraanversiering.
- Het sieraad uit Schellinkhout heeft drie legezettingen. Mogelijk zijn de stenen bewust verwijderd, wat aangeeft dat het sieraad niet meer als zodanig werd gebruikt voordat het in de bodem belandde. Bij zowel het sieraad uit Weerselo als dat uit Opsterland ontbreekt de centrale steen.
- Mainz: Falke (1913); Schulze-Dörrlamm (1992); Jülich, Lambacher en Siebert (2017); Schulze-Dörrlamm (2018). Keulen: Schütte en Gechter (2012). Haddien: Först (1998).
- Schulze-Dörrlamm (1992); Jülich, Lambacher en Siebert (2017).
- Statens Historiska Museer, Stockholm, inv.nr. 112303.
- Ashby en Leonard (2018), 228.
- Langó (2010).
- Bayerisches Nationalmuseum inv.nr. MA 198.

- Schulze-Dörrlamm (1992), 21-22.
- Falk en Westermann-Angerhausen (2017), 115.
- Van Beuningen e.a. (2012), 37.
- Met dank aan Anton Cruysheer en Bouke Jan van der Veen voor hun hulp bij de determinatie.
- Van Gelder (1980).
- Hierbij dient nog te worden opgemerkt dat het gebied waar ze zijn gevonden in de elfde eeuw nog onontgonnen veengebied was. Hetzelfde geldt voor de vindplaats van het sieraad in Schellinkhout. Ze zijn dus zeker als 'antieke' sieraden in de bodem beland.

Literatuur

- Ashby, S. en A. Leonard (2018), *Pocket Museum: Vikings*, Londen
- Beuningen, H.J.E. van e.a. (red., 2012), *Heilig en profaan 3. 1300 laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties*, Rotterdam
- Falke, O. von (1913), *Der Mainzer Goldschmuck der Kaiserin Gisela*, Berlijn
- Först, E. (1998), 'Der Goldschmuck von Haddien, Gde. Wangerland, Landkreis Friesland', in: *Hammaburg* 12, 133-141
- Gelder, H.E. van (1980), 'De koninklijke munt te Nijmegen tot 1248' in: G. Lemmens (red.), *Het Valkhof te Nijmegen*, Nijmegen, 49-50
- Jülich, T., L. Lambacher en K. Siebert (red., 2017), *Der Mainzer Goldschmuck. Ein Kunstkrimi aus der deutschen Kaiserzeit*, Regensburg
- Langó, P. (2010), 'Crescent-shaped earrings with lower ornamental band' in: F. Daim en J. Drauschke (red.), *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter. Teil 3: Peripherie und Nachbarschaft*, Berlijn, 369-410

- Schrickx, C.P., en D.M. Duijn (2017), *Een 16de-eeuwse stolpboerderij op een middeleeuwse terp. Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek op perceel Dorpsweg 67 in Schellinkhout, gemeente Drechterland, Hoorn* (West-Friese Archeologische Rapporten 108)
- Schulze-Dörrlamm, M. (1992), *Die Salier. Der Mainzer Schatz der Kaiserin Agnes. Neue Untersuchungen zum sogenannten 'Gisela-Schmuck', Mainz*
- Schulze-Dörrlamm, M. (2018), 'Neues zum Mainzer Goldschatz des 11. Jahrhunderts – die Entlarvung eines "Kunstkrimis aus der deutschen Kaiserzeit", der keiner war', in: *Archäologisches Korrespondenzblatt* 48, nr. 1, 133-151
- Schütte, S. en M. Gechter (red., 2012), *Von der Ausgrabung zum Museum – Kölner Archäologie zwischen Rathaus und Prätorium. Ergebnisse und Materialien 2006-2012*, Keulen
- Verlinde, A.D. (2001), 'Weerselo, een gouden oorhanger', in: *Archeologische Kroniek van Overijssel over 2000*, 181-182
- Walle-van der Woude, T.Y. van de (1996), 'Een gouden vondst op een akker bij Schellinkhout', in: *West-Friesland Oud & Nieuw* 63, 120-126

Over de auteurs

- Christiaan Schrickx is senior KNA-archeoloog, senior-materiaalspecialist en historicus bij Archeologie West-Friesland.
- Lorenzo Ruijter is detectorzoeker en vinder van de schat.
- Michiel Bartels is gemeentelijk archeoloog en senior KNA-archeoloog bij Archeologie West-Friesland.